

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ТИМОФІЄНКО Наталія Володимирівна

УДК 159.9-056.263-057.87]:378.015.3(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ
СТУДЕНТІВ–СУРДОПЕДАГОГІВ**

19.00.08 – спеціальна психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор,
ФОМІЧОВА Людмила Іванівна,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова, завідувач кафедри
сурдопедагогіки факультету корекційної
педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
ПРОСКУРНЯК Олена Ігорівна,
комунальний заклад «Харківська гуманітарно-
педагогічна академія» Харківської обласної
ради, завідувач кафедри корекційної освіти та
спеціальної психології;

кандидат психологічних наук, доцент,
ГАВРИЛОВ Олексій Вікторович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, завідувач
кафедри логопедії та спеціальних методик.

Захист відбудеться «29» червня 2017 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.23 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01054, м. Київ, вул. Тургенєвська 8/14.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «27» травня 2017 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

I. В. Мартиненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Суттєві зміни у становленні України як зрілого суспільства зумовлюють необхідність підвищення професіоналізму сучасних педагогів, зокрема, майбутніх сурдопедагогів, і у зв'язку з цим необхідної складової їхньої професійної діяльності – спілкування. Даний підхід вимагає пошуку нових методів і форм підготовки майбутніх сурдопедагогів, які б змогли забезпечити ефективний розвиток дітей із вадами слуху.

Розроблені у спеціальній психології теоретичні основи формування особистості студента спрямовані на виокремлення структури підготовки майбутнього фахівця до здійснення ним професійної діяльності. Здобуваючи професію сурдопедагога у вищому навчальному педагогічному закладі, студент, за науковими даними, має засвоїти не лише професійні вміння, а й визначитись з власною життєвою позицією, яка надалі забезпечуватиме вміння реалізовувати різні способи взаємодії, що складає зміст спілкування. Так, у структурі педагогічної діяльності, виділяючи компонент спілкування, фахівці наголошують на необхідності розвитку у вчителя комунікативних здібностей, які складають підґрунтя здійснення ефективної педагогічної діяльності. (І. О. Зимня, В. А. Кан-Калік, С. Д. Максименко, Л. М. Мітіна, Л. О. Савенкова). Зокрема, наголошується на тому, що успішність професійної діяльності майбутнього сурдопедагога є залежною від вибору форм суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальному процесі з дітьми та розвитку змісту спілкування з батьками, педагогами, іншим персоналом шкіл для дітей із вадами слуху, представниками управління освіти, членами громадських організацій тощо. Отже, одним із найважливіших завдань вищого педагогічного навчального закладу у відповідності з сучасними вимогами до педагогічної діяльності є формування у студентів-сурдопедагогів стійких характеристик правильно організованого спілкування різного змісту та напрямку.

Аналіз процесу педагогічного спілкування має бути пов'язаний із концептуальними підходами до його сутності в дослідженнях Б. Г. Ананьєва, В. М. Бехтерева, О. О. Бодальова, Л. С. Виготського, Б. Ф. Ломова, В. М. Мясищева, які розглядали спілкування не лише як психологічний феномен в професійній діяльності, але й як важливу умову формування особистості фахівця.

Доведено, що саме через спілкування в педагогічному процесі складається важлива система взаємостосунків, яка визначає мотивацію дітей до освіти, виводячи його на рівень функціональної та професійної значущості.

Так, педагогічне спілкування як окремий прояв професійної діяльності розглядалося в низці досліджень Л. К. Велитченка, Л. В. Долинської, М. М. Заброцького, Я. Л. Коломинського, А. В. Мудрика, в той час, як дані з вивчення сурдопедагогічного спілкування та підготовки студентів-сурдопедагогів є вкрай недостатніми. Попри наявність ґрунтовних робіт щодо спілкування як процесу, його рівня та діяльності, особливості педагогічного спілкування у сурдопедагогічній діяльності залишаються вивченими недостатньо. Відтак, дослідження навчального спілкування майбутніх

сурдопедагогів в силу значимості впливу спілкування на створення «суб'єкт-суб'єктних» відносин сурдопедагога та дитини з вадами слуху є актуальною проблемою сьогодення.

Виходячи із зазначеного, дослідження психологічних особливостей навчального спілкування студентів-сурдопедагогів є на часі, а тема дисертаційного дослідження **«Психологічні особливості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів»** є актуальною у галузі спеціальної психології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно дотематичного плану науково-дослідної роботи кафедри сурдопедагогіки факультету корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова за науковим напрямом: «Навчання, виховання, соціальна та трудова адаптація дітей з дефектами розумового та фізичного розвитку».

Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 11 від 14 червня 2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 19 червня 2012 р.).

Мета дослідження – дослідити психологічні особливості спілкування студентів-сурдопедагогів в період навчання в університеті та перевірити ефективність запропонованих засобів підвищення рівня сформованості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

Відповідно до визначеної мети визначені такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічних теорій та підходів у дослідженні проблеми спілкування.
2. Розробити методику діагностики рівня сформованості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.
3. Дослідити закономірності та динаміку розвитку особливостей навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.
4. Обґрунтувати та розробити програму формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.
5. Виявити психологічні особливості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

Об'єктом дослідження є навчальне спілкування студентів-сурдопедагогів.

Предметом дослідження є психологічні особливості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: системний підхід до вивчення психічного розвитку та формування особистості (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Б. Ф. Ломов, О. В. Романенко); теорія діяльності (О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн); культурно-історична концепція (Л. С. Виготський, М. Д. Ярмаченко); положення про компетенції (В. М. Синьов, Л. І. Фомічова); теоретичні положення про продуктивність комунікації (О. О. Бодальов, В. А. Кан-Калік, Л. О. Петровська); теорії

комунікативно-мовленнєвого розвитку в онтогенезі (М. І. Лісіна, Т. О. Піроженко, Н. В. Чепелєва).

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз, систематизація, порівняння інформації з вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної наукової літератури з метою з'ясування теоретико-методологічних засад навчального спілкування студентів-сурдопедагогів;

– *емпіричні*: констатувальний, формувальний, контрольний експерименти, тестування, аналіз, узагальнення, систематизація з метою вивчення особливостей навчального спілкування студентів-сурдопедагогів;

– *методи обробки даних*: кількісний та якісний аналіз результатів експериментального дослідження з використанням методів статистичної обробки.

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалося впродовж 2008-2014 років на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, факультет корекційної педагогіки та психології. Експериментальним дослідженням було охоплено 305 студентів-сурдопедагогів 1-6 курсів стаціонарної, заочної форм навчання та спецфакультету (друга вища освіта).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* у дослідженні визначені основні показники ефективності навчального спілкування студентів-сурдопедагогів: теоретичні знання про спілкування; уміння у спілкуванні; сурдопедагогічні техніки спілкування; емоційний супровід у спілкуванні;

– виокремлено чотири рівні сформованості спілкування студентів-сурдопедагогів у процесі навчання, а саме: стартовий, низький, середній, високий;

– виділено стилі спілкування (спілкування в рамках виду діяльності (навчальної); спілкування, спрямоване на перспективу особистісного розвитку; спілкування, орієнтоване на перспективу кар'єрного зростання; спілкування, спрямоване на досконале оволодіння професією; спілкування заради спілкування (вербалізація); спілкування, насичене певним змістом; спілкування з метою дотримання або встановлення міжособистісних взаємин) та типи спілкування (життєво-розбудовно-орієнтований, культурно-орієнтований, навчально-виконавсько-орієнтований, професійно-творчо-орієнтований);

– виявлено діапазон контактів у взаєминах: студент – дитина або група дітей із вадами слуху; студент – студент або група студентів; студент – викладач (викладачі);

– розроблено модель ефективності формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів;

– *розширено та доповнено* наукові уявлення про психологічні особливості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів;

– *удосконалено* психодіагностичний інструментарій із вивчення рівнів сформованості спілкування студентів-сурдопедагогів; зміст психологічного

тренінгу з формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання обґрунтованого та практично перевіреного комплексу діагностичних методик для визначення особливостей формування навчального спілкування у студентів-сурдопедагогів. Отримані дані дозволяють оптимізувати роботу з цими студентами та підвищувати рівні сформованості спілкування в процесі їхнього навчання в університеті. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів у процесі викладання таких навчальних дисциплін: «Комунікативна діяльність осіб із вадами слуху», «Соціальна психологія осіб із вадами слуху».

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення дослідження та фактичний матеріал, що їх підтверджує, апробовано у доповідях на 18 наукових конференціях різних рівнів: *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Иновационные технологии в образовании» (Алушта, 2008); *всеукраїнських*: «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі» (Київ, 2008); «Педагогічні читання – 2008» з проблеми: «Корекційно спрямоване навчання як фактор розвитку дитини з вадами слуху» (Калуш, 2008); «Педагогічні читання – 2009» з проблеми: «Сурдопедагогічна наука як складова Європейської цивілізації» (Київ, 2009); «Педагогічні читання – 2010» з проблеми: «Удосконалення корекційного впливу як засобу соціалізації та інтеграції у суспільство дітей із вадами слуху» (Теребовля, 2010); «Педагогічні читання – 2011» з проблеми: «Трансформація психолого-педагогічних теорій в практику навчання і виховання дітей з вадами слуху як інноваційний конструкт» (Володимир-Волинський, 2011); «Педагогічні читання – 2012» з проблеми: «Взаємовплив сурдопедагогічної теорії і практики» (Болград, 2012); «Педагогічні читання – 2013» з проблеми: «Інтеграція дітей з вадами слуху в суспільство та напрямки інклюзивної освіти в Україні» (Київ, 2013); «Педагогічні читання – 2014» з проблеми: «Демократичні перетворення України та її глухі та слабчучі громадяни» (Київ, 2014); «Педагогічні читання – 2015» з проблеми: «Урок у структурі навчально-виховного процесу в спеціальній школі для дітей із вадами слуху» (Хортиця, 2015); «Педагогічні читання – 2016» з проблеми: «Мовленнєвий режим у навчанні та виховній роботі спеціальної школи для дітей з вадами слуху» (Сосниця, 2016); *науково-звітних конференціях* факультету корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2010-2016).

Проміжні та кінцеві результати дисертаційного дослідження було обговорено на засіданнях кафедри сурдопедагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Результати дослідження **впроваджено** в навчальну роботу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в процесі вивчення навчальних дисциплін «Психологія спілкування осіб з вадами слуху» та «Соціальна психологія осіб з вадами слуху», які були апробовані у навчально-виховному процесі факультету корекційної педагогіки та психології (довідка

про впровадження №571/16 від 17.06.2016) та в процесі проведення психолого-педагогічної практики студентів-сурдопедагогів на базі спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 18 м. Києва (довідка про впровадження №32/1 від 12.05.2016).

Публікації. Основні положення та результати дослідження знайшли своє відображення у 8 одноосібних публікаціях, з яких: 4 статті у фахових наукових виданнях, 2 – у вітчизняних фахових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, 2 – у матеріалах конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (285 найменувань, із них 20 іноземними мовами), 8 додатків на 22 сторінках. Дисертація містить 17 таблиць, 18 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 215 сторінок, із них 172 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт і предмет, методологічні засади, описано методи дослідження, розкрито наукову новизну дисертації, практичне значення результатів дослідження, зазначені дані щодо апробації та впровадження отриманих результатів у практику, структури та обсягу дисертації.

У **першому розділі «Теоретичний аналіз спілкування як структурної складової діяльності сурдопедагога»** висвітлений стан досліджуваної проблеми в науковій літературі, здійснений аналіз теоретичних й методологічних підходів до вивчення навчального спілкування студентів-сурдопедагогів; визначена сутність, структура навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження дозволив констатувати стійкий інтерес психологів до проблеми спілкування, про що свідчать дані А. В. Батаршева, А. А. Брудного, Л. П. Буєвої, Н. П. Єрастова, Г. А. Ковальова, В. Н. Куніциної, В. Л. Леві, Б. Д. Паригіна, Є. І. Рогова, В. М. Соковніна. Слід наголосити на тому, що вище названа проблема особливостей спілкування дітей всіх вікових категорій (Ш. А. Амонашвілі, О. В. Горецька, Т. В. Драгунова, М. І. Лісіна, Н. Д. Нікандров, Є. О. Смірнова) вивчалась з різних позицій: як один із різновидів діяльності людини (Б. Г. Ананьєв, О. О. Леонтьєв), як пізнання людьми один одного (О. О. Бодальов), як взаємодія між людьми (Б. Ф. Ломов, Я. Л. Коломинський, І. С. Булах).

Аналіз вищезазначених робіт надав не лише осяжність фактичного матеріалу, а й вагомих висновків про психологічні механізми, структуру та різновиди спілкування, педагогічного зокрема, що збагатило загальну, вікову, педагогічну та спеціальну психологію.

Педагогічне спілкування як окреме важливе питання розглядалося в роботах М. М. Заброцького, Я. Л. Коломинського, О. О. Леонтьєва, С. Д. Максименка, А. В. Мудрика.

Узагальнення результатів науково-психологічних досліджень дало

підстави для виокремлення таких основних складових у структурі педагогічного спілкування, як: комунікативні уміння (І. М. Цимбалюк), рефлексію (В. А. Семиченко), емпатію (Ш. А. Амонашвілі)

Ґрунтуючись на наукових поглядах І. О. Зимньої, В. А. Кан-Каліка, Я. Л. Коломинського, О. О. Леонтьєва, було встановлено, що під педагогічним спілкуванням розуміється різновид професійного спілкування, через яке відбувається соціально-психологічна взаємодія вчителя з учнями.

Доведено, що навчальне спілкування відбувається в межах навчальної діяльності та визначається багатьма детермінантами. Поміж них найважливішими є: 1) індивідуальний стиль спілкування вчителя; 2) установка викладача на окремих учнів; 3) урахування особистісних особливостей учнів; 4) рівень розвитку колективу; 5) наявність умінь професійного спілкування (Т. Д. Щербан).

Вивченню особливостей діяльності студентів, які опановують корекційну педагогіку та спеціальну психологію присвячені дослідження багатьох науковців, зокрема С. В. Артамонової, С. І. Геращенко, Н. М. Гончарук, Є. Т. Дзугкоєвої, Є. Є. Дмитрієвої, І. В. Мартиненко, Ю. В. Пінчук, О. І. Проскурняк, Є. І. Разуван.

На вивчення різних засад з проблеми підготовки майбутніх фахівців спрямовані праці Ю. О. Бистрової, О. В. Романенко, Л. М. Руденко, В. М. Синьова, Є. П. Синьової, Д. І. Шульженко.

Узагальнення досліджень А. М. Гольдберг, О. С. Горлачова, Л. С. Гренюк, Е. П. Грози, І. І. Двигун, Н. Ф. Засенко, С. О. Зикова, Г. М. Коберніка, І. П. Колесника, О. П. Круглик, І. М. Лобурця, К. В. Луцько, Л. О. Малини, І. М. Соловйова, Л. І. Фомічової, М. К. Шеремет, Ж. І. Шиф, М. Д. Ярмаченка та інших науковців дало змогу встановити, що навчальне спілкування студентів-сурдопедагогів відіграє особливу роль в опануванні майбутньою професією.

У другому розділі – «Особливості спілкування студентів-сурдопедагогів у процесі навчання у вищому навчальному закладі» розкрито завдання, зміст, методику експериментального дослідження та подано результати констатувального експерименту, спрямованого на визначення особливостей навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

З метою реалізації мети та розв'язання завдань щодо вивчення навчального спілкування студентів-сурдопедагогів у дослідженні був реалізований констатувальний експеримент. Розроблена методика констатувального експерименту складалась з чотирьох серій завдань, кожна з яких містила по 3 субтести. Кожен субтест нараховував від 10 до 36 завдань. В цілому, методика констатувального експерименту охоплювала більше 220 завдань, які склали: авторську методику діагностики комунікативної компетентності студентів-сурдопедагогів, авторські інтерпретації методик: К. Г. Юнга «Визначте тип своєї особистості», Ю. М. Орлова «Діагностика потреби у спілкуванні»; методики– діагностики вербальної креативності С. Медніка та А. М. Вороніна, І. М. Юсупова «Діагностика рівня полі

комунікативної емпатії педагога»; В. В. Бойка «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні», «Емоційний інтелект Холла», В. Ф. Ряховського «Діагностика рівня сформованості та проявів комунікативної компетентності особистості», «Методика вивчення рівня комунікативного контролю», «Методика діагностики спрямованості особистості» В. Смекала і М. Кучера.

Основними критеріями аналізу отриманих за результатами констатувального експерименту даних виступили: «теоретичні знання про спілкування», «уміння у спілкуванні», «сурдопедагогічна техніка спілкування», «емоційний супровід у спілкуванні». У дослідженні виявлено, що ознака «теоретичні знання про спілкування» фіксуються через знання студентами сутності спілкування та його складників. Критерій «уміння у спілкуванні» передбачає уміння слухати мовника, орієнтуватися у висловлюваннях, конструювати відповіді. Критерій «сурдопедагогічна техніка спілкування» охоплює володіння технікою мовлення (мовленнєвим диханням, вимовою, дикцією, темпом, інтонацією, наявністю пауз, вмінням поставити логічні наголоси); уміння чітко артикулювати; правильно використовувати невербальні засоби спілкування. Критерій «емоційний супровід у спілкуванні» характеризується наявністю або відсутністю співчуття, співпереживання, у наданні активної підтримки дитині.

За результатами аналізу даних констатувального експерименту з'ясовано, що студенти-сурдопедагоги відрізняються між собою за рівнем проявів ознак спілкування у процесі навчання. Виявлено чотири рівні сформованості спілкування студентів-сурдопедагогів, а саме: стартовий, низький, середній, високий. Стартовий рівень є найнижчим за аналізом результатів виконання чотирьох серій експериментальних завдань. Навчальне спілкування студентів-сурдопедагогів на даному рівні є не сформованим. Зазначеному рівневі властивий мінімальний обсяг теоретичних знань про спілкування та його складники, спостерігається несформованість умінь у спілкуванні, невміння володіти сурдопедагогічною технікою спілкування, наявність значних труднощів у проявах рефлексії та емпатії. Низький рівень є другим поміж таких, що характеризуються недостатньою сформованістю навчального спілкування студентів-сурдопедагогів, при якому теоретичні знання про спілкування та його складники є фрагментарними, уміння у спілкуванні та володіння сурдопедагогічною технікою спілкування є недостатніми, у проявах рефлексії та емпатії студенти відчувають труднощі. Середній рівень є третім рівнем і характеризується, в цілому, сформованістю у студентів-сурдопедагогів навчального спілкування. Фіксується наявність теоретичних знань про спілкування та його складники, студенти, переважно, володіють уміннями у спілкуванні та сурдопедагогічною технікою спілкування, здатні до проявів рефлексії та емпатії. Високий рівень є четвертим і характеризується проявами високої сформованості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів. Констатовано глибинний рівень теоретичних знань про спілкування, наявна сформованість умінь у спілкуванні та професійне володіння сурдопедагогічною

технікою спілкування, характеризується високим рівнем комунікативної емпатії студента.

Кількісні дані, що відображають зазначені вище рівні, надані у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл студентів–сурдопедагогів стаціонарної та заочної форм навчання за рівнями сформованості спілкування у констатувальному експерименті (у %)

Р і в н і	Форма навчання															
	Стаціонарна						Заочна									
							Перша вища освіта						Друга вища освіта			
	бакалавр		спец	маг	Бакалавр		спец	магістр	спеціаліст							
	Курси навчання															
	1	2	3	4	5	5	1	2	3	4	5	5	6	3	4	5
I	87	72	54	28	17	-	58	49	29	16	12	-	-	-	-	-
II	7	20	29	34	24	30	32	34	46	50	26	14	10	13	5	2
III	4	5	6	17	34	43	6	11	17	24	42	53	51	45	48	43
IV	2	3	11	21	25	27	4	6	8	10	20	33	39	42	47	55

Кількісні дані таблиці свідчать, що на високому рівні сформованості спілкування знаходяться студенти-сурдопедагоги, які здобувають другу вищу освіту, - 55 %. Даний рівень сформованості спілкування виявлено у студентів-заочників 5 і 6 курсів, що здобувають першу вищу освіту – 20 %, 33 %, 39 % відповідно. Високий рівень сформованості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів 5 курсу стаціонарної форми навчання є нижчим і складає 25 % і 27 % відповідно. Більша частина студентів 1-4 курсів знаходяться на стартовому та низькому рівнях, що є вкрай незадовільним для позитивного прогнозу подальшого опанування спеціальністю. Результати вказують на відмінності в рівнях сформованості навчального спілкування між студентами-сурдопедагогами різних форм навчання.

З'ясовано, що в період навчання найбільше на темп формування сурдопедагогічного спілкування впливає власний індивідуальний стиль спілкування. На сутність спілкування впливає діапазон вибору характеру взаємин, до яких віднесені такі стилі: а) спілкування в межах виду діяльності (навчальної); б) спілкування, спрямоване на перспективу особистісного розвитку; в) спілкування, спрямоване на перспективу кар'єрного зростання; г) спілкування, спрямоване на досконале оволодіння професією; д) спілкування заради спілкування (вербалізація); е) спілкування, насичене певним змістом; є) спілкування з метою дотримання або встановлення міжособистісних взаємин.

У процесі констатувального експерименту було виявлено, що різновид взаємин впливає на відбір мовленнєвих, немовленнєвих засобів спілкування, визначає зміст, структурні особливості та вибір діалогічної або монологічної

форми спілкування. Окреслені еталонні напрямки щодо учасників такої взаємодії: «студент – студент», «студент – група студентів», «студент – викладач», «студент – викладачі», «студент – дитина з вадами слуху», «студент – група дітей з вадами слуху».

За результатами аналізу особливостей навчального спілкування студентів-сурдопедагогів встановлені чотири його типи: життєво-розбудовно-орієнтоване спілкування, культурно-орієнтоване спілкування, навчально-виконавсько-орієнтоване спілкування, професійно-творчо-орієнтоване спілкування.

Життєво-розбудовно-орієнтований тип спілкування характеризується тим, що студенти у його процесі, переважно, є пасивними, їхня активність та ініціативність пов'язані з темами, які стосуються життєдіяльності людини та повсякденних турбот, спілкування спрямоване на аналіз фізіологічних або біологічних позицій існування людини. Віднесені до даного типу студенти-сурдопедагоги у навчальному спілкуванні обирають прагматичні компоненти: спілкуються про оцінки без віднесеності їх до знань і творчих проявів, їм властивий певний прагматизм та примітивізм.

При культурно-орієнтованому типі спілкування активність та ініціативність студентів пов'язані з темами, які стосуються вікової субкультури та розваг. У навчальному спілкуванні таким студентам властивий поверхневий аналіз. Вони не виявляють цікавості до навчальних предметів, на практичних і лабораторних заняттях виконують завдання неповно, не цікавляться спеціальними школами, не отримують задоволення від навчання, мають невисокі академічні успіхи.

У навчально-виконавсько-орієнтованому типі спілкування активність та ініціативність пов'язані з темами, які безпосередньо стосуються навчального спілкування, однак без особистісно-інтелектуального забарвлення, є відтворювальними. На практичних і лабораторних заняттях в процесі виконання будь-якого завдання вони намагаються бути першими, проте коло та рівень спілкування обмежені навчальними інтересами.

У професійно-творчо-орієнтованому типі спілкування зафіксована яскраво виражена активність, яка пов'язана з широким діапазоном тематики, що стосується життєдіяльності людини, її культурного життя, набуття професії. Такі студенти у навчальному спілкуванні обирають творчі компоненти та креативне продуктивне ставлення у навчанні та взаєминах.

З'ясовано, що на типи спілкування студентів-сурдопедагогів впливають властива кожному студенту домінанта використаних сурдопедагогічних технік як засобів спілкування: вербально-писемного, вербально-усного, вербально-дактильного, невербально-хаотичного, міміко-жестово-дактильного, жестового, дактильно-жестового, міміко-жестово-дактильно-вербального, невербально-хаотично-мімічного.

У третьому розділі «Психологічні засади формування педагогічного спілкування у майбутніх сурдопедагогів» представлено матеріали формувального експерименту, психологічна програма тренінгових вправ;

описано результати перевірки ефективності системи впливу та застосованих у формуванні засобів.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що не всі студенти, навіть до останнього курсу, досягають високого рівня сформованості навчального спілкування. У зв'язку з цим актуальності набуло завдання розробки цілеспрямованого формувального впливу на спілкування у процесі навчання студентів-сурдопедагогів.

Мета формувального експерименту полягала в розбудові системи знань про сурдопедагогічне спілкування, застосування умінь у спілкуванні, цілісність сурдопедагогічних технік спілкування, досягнення позитивних показників за умови наявності емоційного супроводу у спілкуванні.

Кожен із зазначених напрямів формування містив низку складових, реалізація яких дозволила вирішити поставлені завдання.

Формування системи знань про особливості сурдопедагогічного спілкування ґрунтувалось на розширенні теоретичних знань студентів про спілкування сурдопедагога, учня, колег у навчально-виховному процесі спеціальної школи; зверталась увага на аналіз структури даного психічного процесу, розрізнення функцій, принципів, засобів, стилів, моделей, етапів, можливих бар'єрів у професійному сурдопедагогічному спілкуванні.

Розвиток умінь спілкування передбачав: удосконалення вмінь активно слухати мовника; формування швидкості орієнтування та реагування на висловлювання; розвиток умінь коротко та лаконічно відповідати на запитання; удосконалення вмінь конструювати ціле (структурне об'єднання) з окремих висловлювань у діалогічному мовленні; формування демократичного стилю спілкування; розвиток умінь добирати правильну структуру речення, відбирати точні за семантикою слова у реченні; формування вмінь користуватися літературними прийомами (синонімія, антонімія).

Вплив на реалізацію та засвоєння сурдопедагогічних технік спілкування передбачав: розвиток техніки мовлення (мовленнєвого дихання, вимови, дикції, темпу, інтонації, наявності пауз, вмінь ставити логічні наголоси); удосконалення вмінь ефективно використовувати на практиці чітке артикулювання; розвиток умінь правильно володіти усним, писемним, дактильним, міміко-жестовим мовленням, які вживаються одночасно, синхронно та паралельно; уміння підтримувати увагу учнів контекстним привнесенням у вербальний текст доцільних вставок практичного характеру.

Широке застосування емоційного супроводу в спілкуванні передбачало розвиток позитивного ставлення до дитини, яке характеризується доброзичливістю, витримкою, спокоєм; формування умінь співчувати та співпереживати дитині; надавати їй активну підтримку; орієнтуватися у важливих для дитини переживаннях; розвиток умінь відчувати, передбачати та аналізувати емоційний стан дитини, звертаючи увагу на її емоції, позу, жести, вираз очей з метою добору ефективних методів взаємодії з нею у навчальному процесі; формування здатності до зняття зайвого психічного напруження та підтримку творчого самопочуття.

Зазначені вище напрями забезпечувались спеціально розробленими тренінговими вправами, які, здебільшого, використовувались у процесі вивчення студентами-сурдопедагогами дисциплін «Комунікативна діяльність осіб з вадами слуху», «Соціальна психологія осіб з вадами слуху» та під час навчальної та виробничої практики.

Ґрунтуючись на викладеному було розроблено модель ефективності формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів, яка представлена на рисунку 1 (с. 12).

Надана у рисунку модель ефективності формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів охоплює виявлені на констатувальному та формувальному етапі складники, за якими діагностується та оцінюється рівень, стилі, типи, засоби, діапазон взаємодії студентів-сурдопедагогів.

Ефективність розробленого у формувальному експерименті впливу вивчалась у контрольному експерименті з використанням завдань констатувального експерименту з наступним порівнянням даних у якісному та кількісному аналізі. Кількісні дані контрольного експерименту надані у таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл за рівнями сформованості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів у контрольному експерименті (у %)

Р і в н і	Форма навчання															
	Стаціонарна						Заочна									
							Перша вища освіта						Друга вища освіта			
	бакалавр		спец	маг	бакалавр		спец	магістр	спеціаліст							
	Курси навчання															
1	2	3	4	5	5	1	2	3	4	5	5	6	3	4	5	
I	38	30	22	21	2	-	33	24	20	9	1	-	-	-	-	-
II	46	51	40	23	9	4	46	41	33	18	22	5	-	-	-	-
III	7	12	13	27	38	29	13	20	25	40	46	34	18	53	31	10
IV	9	7	25	29	51	67	8	15	22	33	31	61	82	47	69	90

Кількісні дані, наведені у таблиці, вказують на ефективність розроблених психологічних підходів щодо сформованості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

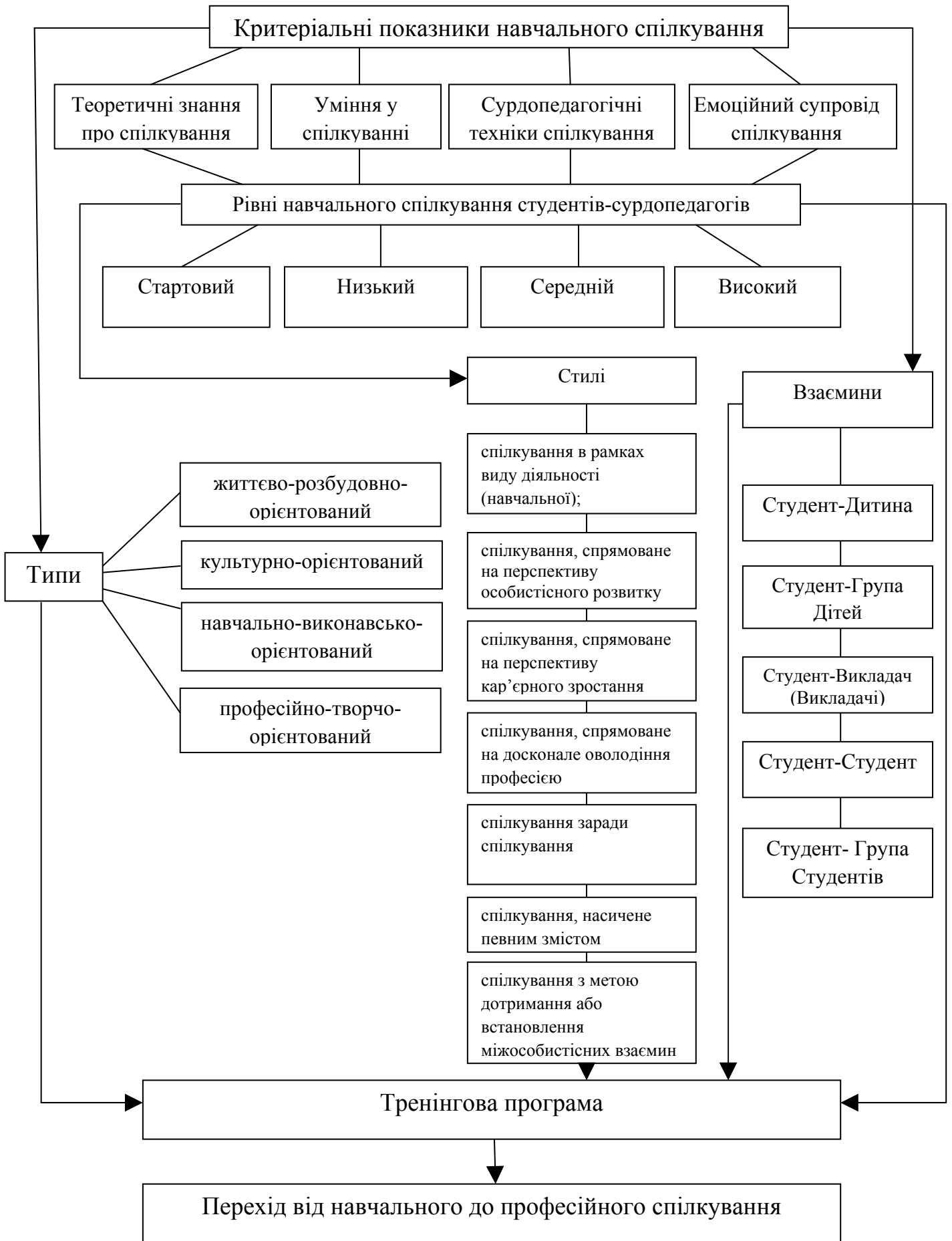

Рис. 1. Модель ефективності формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

Зокрема, у студентів 5 курсу стаціонарної форми навчання після проведення формувального експерименту рівень сформованості навчального спілкування покращився з 25 % (у констатувальному експерименті) до 51 %; ОКР «спеціаліст» - з 27 % до 67 % ступеня «магістр». Кількісні показники щодо студентів-сурдопедагогів 5-6 курсів заочної форми навчання на вищому рівні сформованості навчального спілкування змінилися з 20 % (на констатувальному етапі) до 31 % ОКР «спеціаліст»; з 33 % (у констатувальному експерименті) до 61 % ступеня «магістр» 5-го року навчання; з 39 % (на констатувальному етапі) до 82 % - ступеня «магістр» 6-го року навчання. У студентів, що здобувають другу вищу освіту після формувального етапу на вищому рівні сформованості навчального спілкування виявлено 90 % студентів (у констатувальному – 55 %).

Результати проведеного теоретичного узагальнення, аналіз результатів констатувального та формувального експерименту, дозволили сформулювати визначення навчального спілкування студентів-сурдопедагогів: *навчальне спілкування студентів-сурдопедагогів є емоційно позитивно спрямованою взаємодією широкого діапазону з метою набуття спеціальних знань, умінь та сурдопедагогічних технік, які забезпечують оптимальний розвиток глухих та слабочуючих дітей.*

Отже, кількісні дані та якісний аналіз засвідчили дієвість розроблених психологічних напрямів на основі експериментальної моделі ефективності формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів, що позначилось на зміні кількості студентів, віднесених до більш високого рівня. Спілкуванню цих студентів властива сформованість умінь, розширення діапазону взаємин, виокремлення та орієнтування на продуктивний тип спілкування. Навчальне спілкування студентів-сурдопедагогів виявилось вагомим складником і детермінантою педагогічного спілкування в цілому, та сурдопедагогічного, зокрема.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне й експериментальне дослідження особливостей навчального спілкування студентів-сурдопедагогів та обґрунтування, розробка, апробація психологічних впливів з метою його удосконалення дозволяють узагальнити наявні дані та здійснити певні умовиводи, викладені у наступних висновках:

1. За результатами теоретичного аналізу виокремлені та проаналізовані основні засади та сутність спілкування, описані різнопланові підходи дослідників, надані вихідні позиції спілкування у різних видах діяльності. Доведено, що педагогічне спілкування має власну модифікацію, яка проявляється, зокрема, у стилях, формах. Висвітлено вікові особливості спілкування студентів, його спрямованість, виділено залежність спілкування студентів від характеру взаємин.

2. Реалізований експеримент довів, що діагностика навчального

спілкування студентів забезпечувалась цілісною методикою, яка передбачала реалізацію комплексу діагностичних процедур з вивчення сформованості у студентів знань про структуру, механізми спілкування як психологічного феномена; умінь, які складають підґрунтя процесу спілкування; сурдопедагогічних технік поєднання видів мовлення та доцільності їхнього використання; наявності або відсутності емоційного забарвлення, яке супроводжує спілкування та доповнює його додатковими виразними засобами.

3. Теоретичний аналіз та проведений експеримент дозволив надати опис-визначення навчального спілкування: *навчальне спілкування студентів-сурдопедагогів є емоційно та позитивно спрямованою взаємодією широкого діапазону з метою набуття спеціальних знань, умінь та сурдопедагогічних технік, які забезпечують оптимальний розвиток глухих та слабочуючих дітей.*

4. За результатами аналізу даних констатувального експерименту з'ясовано, що студенти-сурдопедагоги відрізняються між собою за рівнем сформованості складників, що проявляються у навчальному спілкуванні. Узагальнення здобутих даних дало підстави для виділення 4 рівнів сформованості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів, а саме: стартового, низького, середнього, високого.

5. Проведений констатувальний експеримент дозволив встановити, що основними показниками ефективності навчального спілкування студентів-сурдопедагогів є такі: теоретичні знання про спілкування; уміння у спілкуванні; сурдопедагогічні техніки спілкування; емоційний супровід у спілкуванні.

6. За результатами аналізу даних констатувального експерименту було виділено чотири типи навчального спілкування студентів-сурдопедагогів за особистісною спрямованістю (життєво-розбудовно-орієнтований тип спілкування, культурно-орієнтований тип спілкування, навчально-виконавсько-орієнтований тип спілкування, професійно-творчо-орієнтований тип спілкування) та стилі спілкування (в рамках виду діяльності (навчальної); спрямоване на перспективу особистісного розвитку; спрямоване на перспективу кар'єрного зростання; спілкування, спрямоване на досконале оволодіння професією; спілкування заради спілкування (вербалізація); насичене певним змістом; спілкування з метою дотримання або встановлення міжособистісних взаємин).

7. Ґрунтуючись на результатах дослідження встановлено, що при підготовці майбутніх сурдопедагогів слід звертати особливу увагу на відбір змісту та мовленнєвого матеріалу відповідно виявленому діапазону контактів у взаєминах: студент – дитина або група дітей з вадами слуху; студент – студент або група студентів; студент – викладач (викладачі).

8. У дослідженні з'ясовано відмінності у засобах спілкування студентів-сурдопедагогів та інших спеціальностей, які полягають у наявності сурдопедагогічних технік та розширенні діапазону невербальних знакових засобів, завдяки яким відбувається опанування міміко-жестовим та дактильним мовленням як візуально насиченими мовними засобами, що розгортаються в просторі та часі. Виявлено та описано синхронізацію та послідовність у

паралельному використанні усного, писемного, міміко-жестового та дактильного мовлення. Відповідно до зазначеного розроблено модель ефективності формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

9. За результатами експерименту з'ясовано, що сурдопедагогічні техніки охоплюють: правильність вимови з інтонуванням та паузами, чіткість артикуляції, яка забезпечує дітям із вадами слуху читання з губ, співвідношення відповідно навчальній меті писемного, усного, міміко-жестового та дактильного мовлення з визначенням виду їхньої наступності, синхронності, паралельності; уміння перетворення текстів у системі перекодування відповідно до індивідуальних особливостей дітей, орієнтуватись у семантиці та типах речень.

10. Аналіз результатів формувального експерименту виявив позитивні зміни, що полягають у переході студентів з нижчих рівнів навчального спілкування до вищих його структурних елементів. Встановлені дані засвідчують ефективність експериментальних психологічних підходів у відповідності з розробленою моделлю та результативність тренінгової програми формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

Виконане дослідження не вичерпує всіх питань проблеми спілкування студентів-сурдопедагогів, за межами мети і завдань залишились такі актуальні питання, як психологічні умови переходу від навчального спілкування до професійного сурдопедагогічного, емоційний потенціал та насиченість міміко-жестового мовлення як невербальної знакової основи та засобу спілкування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях

1. Тимофієнко Н. В. Педагогічне спілкування у структурі психолого-педагогічних досліджень / Н. В. Тимофієнко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 22. – С. 250–254.

2. Тимофієнко Н. В. Особливості становлення спілкування студентів-сурдопедагогів у навчальному процесі вищого навчального закладу / Н. В. Тимофієнко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 23. – С. 240–244.

3. Тимофієнко Н. В. Особистісна детермінація навчального спілкування студентів-сурдопедагогів / Н. В. Тимофієнко // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 34. Серія : Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 159–167.

4. Тимофієнко Н. В. Психологічні засади формування педагогічного спілкування у майбутніх сурдопедагогів / Н. В. Тимофієнко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та

спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – № 26. – С. 405–410.

Статті у вітчизняних фахових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз

5. Тимофієнко Н. В. Формування професійного спілкування у майбутніх сурдопедагогів / Н. В. Тимофієнко // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – Вип. 26. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. – С. 513–526.

6. Тимофієнко Н. В. Психологічні вимоги до звуковимови у педагогічному спілкуванні / Н. В. Тимофієнко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – № 31. – С. 185–193.

Матеріали конференцій

7. Тимофієнко Н. В. Застосування теоретичних підходів спілкування як умова ефективного професійного впливу у підготовці сурдопедагогів / Н. В. Тимофієнко // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : Тези доповідей. – К. : Університет «Україна», 2008. – С. 164–166.

8. Тимофеєнко Н. В. Общение в образовательном процессе как условие результативной инновационной деятельности педагога / Н. В. Тимофеєнко // Инновационные технологии в образовании. Материалы V Международной научно-практической конференции. – Алушта, 2008. – С. 192–194.

АНОТАЦІЇ

Тимофієнко Н. В. Психологічні особливості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемі формування психологічних особливостей навчального спілкування студентів - сурдопедагогів.

У дисертаційній роботі представлено теоретичне узагальнення й результати експериментального дослідження проблеми формування навчального спілкування студентів - сурдопедагогів.

У дослідженні виділено стилі спілкування(в межах виду діяльності (навчальної); спілкування спрямоване на перспективу особистісного розвитку; спілкування, спрямоване на перспективу кар'єрного зростання; спілкування,

спрямоване на досконале оволодіння професією; спілкування заради спілкування (вербалізація); спілкування, насичене певним змістом; спілкування з метою дотримання або встановлення міжособистісних взаємин; визначено типи (життєво-розбудовно-орієнтований, культурно-орієнтований, навчально-виконавсько-орієнтований, професійно-творчо-орієнтований), критерії та рівні (стартовий, низький, середній, високий) сформованості навчального спілкування студентів-сурдопедагогів; виявлено діапазон контактів у взаєминах: студент – дитина або група дітей із вадами слуху; студент – студент або група студентів; студент – викладач (викладачі).

Розроблені психологічні підходи та модель ефективності формування навчального спілкування студентів-сурдопедагогів.

Ключові слова: спілкування, сурдопедагог, студент, навчальне спілкування, рівні, типи, взаємини, сурдопедагогічні техніки.

Тимофеенко Н. В. Психологические особенности учебного общения студентов-сурдопедагогов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена проблеме изучения особенностей учебного общения студентов-сурдопедагогов. В работе представлены результаты анализа теоретических подходов и экспериментальное исследование проблемы формирования учебного общения студентов-сурдопедагогов.

Результаты теоретического анализа позволили раскрыть сущность общения и выделить его структурные компоненты.

Доказано, что общение имеет собственную модификацию, которая проявляется в стилях, формах, раскрыты возрастные особенности общения студентов, направленность общения, показана зависимость общения студентов от характера взаимоотношений.

Результаты анализа данных констатирующего эксперимента показали, что студенты-сурдопедагоги отличаются между собой разным уровнем учебного общения. Выявлено четыре уровня сформированности общения студентов-сурдопедагогов в процессе обучения, а именно: стартовый, низкий, средний, высокий.

Обобщение результатов констатирующего эксперимента позволило выделить четыре типа учебного общения студентов-сурдопедагогов в зависимости от личностной направленности: жизненно-ориентированное общение, культурно-ориентированное общение, учебно-исполнительски-ориентированное общение, профессионально-ориентированное общение.

Доказано, что в период обучения на темп формирования сурдопедагогического общения влияет собственный индивидуальный коммуникативный стиль. На сущность общения влияет диапазон выбора характера взаимоотношений, к которым отнесены следующие: общение в рамках учебной деятельности; общение, направленное на перспективу

личностного развития; общение, направленное на перспективу карьерного развития; общение, направленное на овладение профессией; общение ради общения (вербализация); общение, наполненное определённым содержанием; общение с целью соблюдения или установления межличностных взаимоотношений.

Разработана модель эффективности формирования учебного общения студентов-сурдопедагогов.

Анализ результатов формирующего эксперимента показал существенные улучшения, зафиксированные в уровнях общения в учебном процессе студентов-сурдопедагогов.

Ключевые слова: общение, сурдопедагог, студент, учебное общение, уровни, типы, взаимоотношения, сурдопедагогические техники.

N.V. Tymofiyenko. Psychological features of academic communication between student teachers of hearing-impaired people. – Manuscript.

A thesis for the academic degree of PhD in Psychology, field of specialization 19.00.08: special psychology. – M. P. Dragomanov National University of Pedagogy. – Kyiv, 2017.

This thesis studies the problem of developing psychological features of academic communication between student teachers of hearing-impaired people.

This paper offers theoretical generalization and experimental research of the problem of developing academic communication between student teachers of hearing-impaired people.

The thesis highlights communication styles [communication as part of (academic) activity; communication aimed at personal development prospects; communication aimed at career growth prospects; communication aimed at in-depth mastering of a profession; communication for the sake of communication (verbalization); communication filled with certain content; communication for the purpose of maintaining or establishing interpersonal relations]; defines the types (life building-oriented, culture-oriented, education-and-performance-oriented, professional creativity-oriented), criteria and levels (initial, low, medium, high) of development of academic communication between student teachers of hearing-impaired people; outlines the range of contacts in the following relations: student – hearing-impaired child or children; student – student or group of students; student – lecturer(s).

Psychological approaches to and a model for development of effective academic communication between student teachers of hearing-impaired people have been devised.

Keywords: communication, teacher of hearing-impaired people, student, academic communication, levels, types, relations, hearing-impaired people teaching techniques.

Підписано до друку 26.05.2017 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 пр. Зам. № 171
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.